

Actul întâi

CORTINA SE RIDICĂ

Istoria teologiei creștine nu începe cu începutul. Adică, teologia creștină a început mult după umblarea lui Isus Hristos pe pământ, alături de ucenici, și chiar după ce ultimii ucenici și apostoli au murit. Teologia este reflecția Bisericii asupra mântuirii aduse de Hristos și asupra Evangheliei acelei mântuiri pe care au propovăduit-o și explicat-o apostolii secolului I.

Apostolii s-au bucurat de un deosebit prestigiu și autoritate în Biserica Primară. Ei au fost martori oculari ai Învierii. Cât timp au fost în viață, ceea ce își aminteau ei despre învățăturile și faptele lui Isus era suficient pentru împlinirea nevoilor de ucenicizare ale Bisericii Primare. După moartea lor însă, creștinismul a intrat într-o nouă eră, pentru care nu era întru totul pregătit. Nu se mai puteau rezolva disputele doctrinare prin simplul fapt că se apela la apostoli. Generația următoare a fost pusă în situația de a reflecta ea însăși asupra învățăturilor lui Isus și ale apostolilor – și astfel a început teologia.

Desigur, primii creștini nu au și-au putut permite luxul de a reflecta asupra credinței lor într-un vid istoric. Teologia lor s-a făurit în mijlocul dezbaterilor și al conflictelor. Controversele teologice au fost provocate la început de factori *din interiorul* creștinismului, precum gnosticismul, dar și de oponenți *din exterior*, precum criticul roman Celsus.

Gnosticismul subminează credința din interior

Gnosticii nu au fost o organizație strâns unită și nici ei înșiși nu puteau cădea de acord asupra multor chestiuni; toți credeau însă că erau posesorii unei cunoașteri sau înțelepciuni spirituale superioare celei pe care o aveau sau o propovăduiau episcopii ori conducătorii bisericești din secolul al II-lea. Pe scurt, ei credeau că materia, inclusiv trupul, este în sine o temniță sau o frână pentru sufletul sau spiritul omenesc, considerat bun, iar spiritul este în esență divin, o „scânteie din Dumnezeu“, sălășluind în mormântul trupului. Mântuirea însemna dobândirea unei cunoașteri aparte, necunoscută sau inaccesibilă în general creștinilor de rând. Acea gnoză (gr., *gnosis*) sau cunoaștere presupunea înțelegerea adevăratei obârșii cerești a duhului dinăuntru. Conform învățăturilor gnostice, Hristos a devenit un mesager spiritual imaterial, trimis pe pământ de un Dumnezeu necunoscut și incognoscibil, pentru a salva și a aduce acasă scânteile rătăcite ale propriei sale ființe, scânteii care ajunseseră captive în trupuri materiale.

Unii susțineau că acest Hristos s-a manifestat ca Isus, dar acel Isus nu a fost nicidecum un om fi-

zic, real. Această hristologie a rămas cunoscută sub numele de docetism, de la cuvântul grecesc care înseamnă „a părea“ sau „a da impresia“. Pentru acești gnostici, Isus doar părea a fi om. Desigur, Dumnezeu nu Se putea pângări devenind om.

Alți gnostici susțineau o hristologie dualistă, potrivit căreia „Hristos“ ar fi intrat în Isus la botez și L-ar fi părăsit chiar înainte să moară. El a folosit coardele vocale ale lui Isus, de exemplu, pentru a-i învăța pe ucenici, dar niciodată nu a trăit ca om adevărat.

Mulți creștini din secolul al II-lea au fost atrași de această învățătură, considerată o formă deosebită a adevărului creștin – mai elevată, mai bună și mai spirituală decât cea propovăduită de către episcopi mulțimilor de oameni nespălați și needucați. Gnosticismul a încurajat elitismul spiritual, ezoterismul și dezbinarea în interiorul Bisericii proaspăt apărute.

Celsus atacă credința din exterior

În timp ce gnosticismul constituia o amenințare majoră din interior, pentru Biserică și pentru mesajul ei apostolic, gânditorii creștini timpurii au trebuit să răspundă și provocărilor exterioare, venite din partea scriitorilor evrei sau păgâni, precum Celsus. Celsus a fost o serioasă provocare pentru noua credință, deoarece a înțeles foarte bine că esența creștinismului este credința în Isus Hristos și închinarea la El, omul considerat a fi Dumnezeu întrupat.

Ca reacție la adorarea lui Isus, Celsus scria: „Nu este posibil ca Dumnezeu să fi coborât pe pământ, deoarece, prin aceasta, ar fi suferit o alterare a naturii

Sale.¹ Provocarea era simplă. Creștinii pretindeau că sunt monoteiști – crezând într-un singur Dumnezeu – alături de evrei și de cetățenii romani foarte educați. Totuși, creștinii susțineau și că Isus este Dumnezeu sau cel puțin *Logosul* (Cuvântul, Înțelepciunea) lui Dumnezeu și, astfel, într-un anumit sens, egal cu Tatăl ceresc și Creatorul tuturor lucrurilor. Celsus credea că această concepție despre Isus contrazice perfecțiunea naturii lui Dumnezeu, considerată imuabilă (neschimbătoare). Critica lui Celsus la adresa credinței în Isus Hristos ca Dumnezeu este importantă pentru istoria teologiei creștine, deoarece a adus în atenție două întrebări-cheie: Este Dumnezeul creștin imuabil? Cum anume este Hristos și Dumnezeu și om?

Părinții apostolici prezintă calea

Părinții apostolici (cei care au interpretat și au aplicat mesajul apostolic în prima generație de după apostoli) au fost primii care s-au confruntat cu provocările interne și externe la adresa credinței. Autorii și scrierile incluse în categoria Părinților apostolici sunt Clement, Ignatie, Policarp, *Didahia* (*Învățătura celor doisprezece apostoli*), *Epistola lui Barnaba* și *Păstorul* lui Herma. Vom avea în vedere aici numai doi reprezentanți ai lor: Ignatie al Antiohiei și *Păstorul* lui Herma.

IGNATIE AL ANTIOHIEI

Ignatie a fost episcopul creștinilor din Antiohia – oraș din Siria, foarte important, atât în cadrul

¹ Celsus, *On the True Doctrine: A Discourse Against the Christians*, Oxford University Press, New York, 1987, p. 78.

Imperiului Roman, cât și pentru creștini. Acolo creștinii au fost prima oară denumiți ca atare, și tot de acolo și-a început Pavel călătoriile misionare. Ignatie a fost martirizat la Roma în preajma anului 110 sau 115 d.Hr., prin urmare e aproape sigur că i-a cunoscut pe unii dintre apostoli sau cel puțin pe succesorii lor imediați. A fost foarte respectat și prețuit de către creștinii de la începutul secolului al II-lea, probabil motivul pentru care autoritățile romane l-au arestat și l-au executat public.

Putem spune că epistolele lui Ignatie sunt prima expresie a unei teologii creștine reale. Ignatie a explorat profunzimea semnificației Cinei Domnului – slujba Euharistiei sau a Împărtășaniei. Pentru el, participarea la masa euharistică este un aspect major al procesului mântuirii. Cum poate omul să fie mântuit și să trăiască veșnic împreună cu Isus Hristos? „Frângând o pâine, care este leacul *nemuririi*.”¹ E clar că Ignatie considera Euharistia un sacrament, un mijloc al harului care produce o transformare în cel care se împărtășește cu ea. El nu a elaborat o teorie, dar a ținut să sublinieze că prin împărtășirea cu trupul și cu sângele de la Cina Domnului, omul devine părtaș al nemuririi divine care învinge blestemul morții, adus de păcat. Mai târziu, atât creștinii ortodocși, cât și cei romano-catolici au folosit descrierea lui Ignatie a Euharistiei ca „leac al nemuririi”, pentru a susține concepția că mântuirea este un proces sacramental de *theosis* – „îndumnezeire”.²

¹ Ignatie, *Către Efeseni*, XX, PSB 1, EIBMBOR, București, 1979, p. 164.

² Dintr-o astfel de perspectivă, mântuirea nu este o decizie

În alt plan, Ignatie a pus un puternic accent pe ascultarea creștinilor față de episcopi. Scrisorile sale conțin adesea această poruncă: Nu faceți nimic fără episcop și priviți-l ca pe Domnul Însuși, pentru că episcopul „este în locul lui Dumnezeu”.¹ Efesenilor le-a scris: „Este lămurit, așadar, că trebuie să privim pe episcop ca pe Domnul Însuși.”² Unii comentatori văd în astfel de afirmații începuturile așa-numitului „episcopat monarhic” – tendința creștinilor de mai târziu de a considera că episcopul (*episkopos*) are un statut spiritual special, ca putere și autoritate. În mod cert, concepția lui Ignatie despre episcopi reprezintă un salt uriaș de la ceea ce găsim în scrierile apostolilor și, fără îndoială, a apărut dintr-o nevoie stringentă de a menține ordinea în contextul unui creștinism din ce în ce mai divers și neordonat.

PĂSTORUL LUI HERMA

Celălalt Părinte apostolic pe care îl avem în vedere este misteriosul autor al *Păstorului*. Herma este deosebit de important pentru istoria noastră, deoarece, dintre toate scrierile care au fost luate în considerare în vederea includerii în Noul Testament în perioada stabilirii canonului Scripturii creștine, a lui a avut cele mai multe șanse, deși în cele din urmă nu a fost inclusă. Diferite liste de cărți din secolele al II-lea și al

luată o dată pentru totdeauna, ci o călătorie de o viață spre îndumnezeire. Așa cum arată 2 Petru 1:3–4, evlavia înseamnă a fi făcuți „părtași firii dumnezeiești”.

¹ Ignatie, *Către Magnezieni*, VI, PSB 1, EIBMBOR, București, 1979, p. 166.

² Ignatie, *Către Efeseni*, VI, PSB 1, EIBMBOR, București, 1979, p. 159.

III-lea amintea *Păstorul* fie printre cărțile inspirate, fie în grupul cărților de citit în scop devoțional. Marele Părinte bisericesc Irineu al Lyonului a recunoscut *Păstorul* ca Scriptură, alături de Părinții din secolul al III-lea, Clement Alexandrinul și Origen. Chiar și marele Atanasie, din secolul al IV-lea, a acceptat scrierea, la început, dar a exclus-o în cele din urmă. Fără îndoială, *Păstorul* lui Herma a avut o mare influență printre creștinii post-apostolici din diferite regiuni ale Imperiului Roman, dar este practic necunoscută de majoritatea creștinilor de astăzi.

Păstorul conține mai multe viziuni și tălmăcirile lor, prezentate de către un înger lui Herma însuși. Multe dintre interpretări îmbracă forma unor pilde, fiind presărate cu porunci, îndemnuri și recomandări pentru trăirea creștină. Mesajul *Păstorului* este că mila lui Dumnezeu are un capăt. Dumnezeu iartă, dar nu la nesfârșit. Mai mult, iertarea este condiționată de respectarea poruncilor lui Dumnezeu. Păstorul îi spune lui Herma că „Păcatele de mai înainte ți se vor ierta, dacă vei păzi poruncile mele; și ale tuturor se vor ierta, dacă vor păzi poruncile acestea ale mele și vor umbla în curăția aceasta”.¹ Dincolo de curăția morală, practica și credința creștine sunt lucruri simple:

Mai întâi de toate, crede că este un singur Dumnezeu, Care a creat pe toate și le-a întocmit, Care a adus pe toate de la neființă la ființă, Care cuprinde pe toate, dar numai El e necuprins. Crede în El și teme-te de El; temându-te, să te înfrânezi. Păzește acestea și vei arunca toată răutatea din tine; dacă

¹ *Păstorul lui Herma*, 32, PSB 1, EIBMBOR, București, 1979, p. 252.

vei păzi porunca aceasta, vei îmbrăca toată virtutea dreptății și vei trăi în Dumnezeu.¹

Acest rezumat al Evangheliei nu este reprezentativ doar pentru Herma, ci sintetizează și starea de spirit caracteristică Părinților apostolici. Deși toți menționează mila lui Dumnezeu ca răspuns la pocăința adevărată și uneori amintesc necesitatea harului lui Dumnezeu prin crucea lui Hristos, Părinții apostolici par mai preocupați să promoveze virtutea creștină și ascultarea prin insuflarea fricii de judecată, în cazul eșecului moral.

Cam în aceeași perioadă când Părinții apostolici scriau pentru a-i instrui pe creștini în credința adecvată și comportamentul corect, un alt grup de creștini din Imperiul Roman scria scrisori criticilor păgâni și autorităților romane, pentru a apăra caracterul integru al creștinismului în fața percepției lui greșite. Ei pledau și pentru încetarea persecuțiilor îndreptate împotriva creștinilor. Acești scriitori sunt cunoscuți ca apologeți.

Apologeții apără credința

Apologeții au apărut credința creștină folosindu-se de filozofia grecească (sau elenistică), pentru a răspunde criticilor în propriii lor termeni. S-au străduit să arate că învățătura creștină nu este irațională, nici naivă din punct de vedere filozofic.

Fără îndoială, Iustin Martirul (m. 162 d.Hr.) își merită titlul de „cel mai important apologet al seco-

¹ *Păstorul lui Herma*, 26, PSB 1, EIBMBOR, București, 1979, p. 247. SAU *ibid.*, 26, p. 247.

lului al II-lea¹. Se cunosc foarte puține lucruri despre viața lui dinainte de convertire, în afara faptului că a devenit filozof și apoi creștin, după o conversație cu un bătrân misterios. Tradiția spune că Iustin a continuat să poarte mantia de filozof și după convertirea la creștinism. Reiese clar din scrierile lui Iustin că se considera un filozof creștin – un filozof al lui Hristos – așa cum odinioară fusese filozoful lui Platon.

Prin scrierile sale, Iustin a cercetat și a explicat conceptul de Hristos ca Logos al lui Dumnezeu, pentru a expune învățăturile creștine. Pentru el, această idee – înrădăcinată în gândirea greacă și în cea ebraică – era cheia pentru descifrarea tainelor Evangheliei creștine. În concepția sa doctrinară, Logosul este Duhul preexistent al lui Dumnezeu – un al doilea Dumnezeu – care S-a întrupat în Isus Hristos. Iustin a fost unul dintre primii creștini care au explicat conceptul de Logos și Duh în relație cu Tatăl, folosind analogia focului. Nașterea Fiului (a Logosului) din Tatăl nu L-a micșorat în niciun fel pe Tatăl, pentru că, așa cum dintr-un foc se pot aprinde alte focuri, „lumina aceuia de la care aprindem pe multe altele nu este împrăștiată, ci ea rămâne deopotrivă aceeași”.² Deși Iustin nu a dus la bun sfârșit clarificarea deosebirii dintre Logos și Duh ca două Persoane ale Treimii – o misiune împlinită de teologii creștini de mai târziu – prin aceasta, a început procesul de reflecție asupra Trinității.

¹ Robert M. Grant, *Greek Apologists of the Second Century*, Westminster Press, Philadelphia, 1988, p. 50.

² Iustin, *Dialog cu iudeul Tryfon*, CXXVIII, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980, p. 244.

Ca parte a reflecțiilor lui asupra Sfintei Treimi, Iustin susținea că Logosul a fost în lume înainte de Isus Hristos. Logosul este Cuvântul lui Dumnezeu, rostit atât prin profeții evrei, cât și prin filozofii greci. Iustin susținea că *Logos spermatikos*, „sămânța Logosului“, se găsește în fiecare om și este sursa tuturor adevărilor, în clipa în care este înțeles și rostit. Unul din cele mai cunoscute pasaje din literatura creștină timpurie se găsește în *Apologia a doua* a lui Iustin și exprimă punctul lui de vedere asupra Logosului cosmic, universal, care este Hristos:

Mărturisesc, sus și tare, că sunt creștin și dorind și lup-tându-mă din toate puterile să mă arăt astfel, nu din cauză că învățăturile lui Platon ar fi străine de cele ale lui Hristos, ci din cauză că ele nu sunt într-un tot al ase-mănătoare, după cum se întâmplă și cu cele ale celor-lalți stoici și poeți și scriitori, m-am deosebit mult de acestea din urmă. Fiecare dintre aceștia, atunci când a văzut, în parte, apropierea lui de Cuvântul dum-nezeiesc Cel împrăștiat în lume [*logos spermatikos*], a putut să grăiască câte un adevăr parțial; [...] Deci, toate acelea care se spun corect de către toți, sunt cele ale noastre, ale creștinilor. Căci după Dumnezeu, noi ne închinăm și iubim Cuvântul Cel de la Dumnezeu, Cel nenăscut și negrăit, pentru că El S-a făcut pentru noi om și, fiind astfel pătaș suferințelor noastre, ne-a adus și vindecarea.¹

Irineu dă pe față erezile

Primii teologi ai creștinismului au fost Părinții apostolici, care au scris în primul rând pentru a în-

¹ Iustin, *Apologia a doua*, XIII, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980, p. 87.

demna, a îmbărbăta și a învăța bisericile creștine în perioada de tranziție de după moartea apostolilor. Scrisorile lor erau scurte și se adresau unor probleme specifice. Câțiva dintre ei, ca Ignatie al Antiohiei, au început să reflecteze asupra sensului credinței și a practicii creștine, și să adauge propriile lor cuvinte la cele ale apostolilor. Apologeții și-au unit glasul în corul teologiei creștine prin scrierile adresate autorităților necreștine, pentru a le explica credința și practicile creștine, pe care, în acest proces, le-au interpretat adeseori cu ajutorul filozofiei necreștine. Dar, în ce privește cercetarea și explicarea credinței creștine ca întreg, asemeni Părinților apostolici, apologeții au pătruns doar puțin sub nivelul de suprafață. Părinții apostolici și apologeții au stabilit parametrii pentru cadrul și istoria teologiei creștine, dar nu mai mult. Irineu a încercat să scrie primul mare capitol al istoriei teologiei.

Irineu (120–202 d.Hr.) a trăit într-o vreme de intense persecuții din partea Imperiului Roman împotriva creștinilor; și el a fost ucis, la Lyon, în timpul unui masacru împotriva creștinilor. În timpul vieții lui, gnosticismul se răspândea cu repeziciune în biserici. Irineu și-a dat seama de nevoia de educație și de pregătire teologică a creștinilor. O asemenea școlire în creștinism trebuia să înceapă cu o înțelegere mai amplă și mai sistematică a răscumpărării.

Irineu a început să elaboreze o viziune mai profundă a răscumpărării, care este cunoscută ca „teoria recapitulării“, provenită din cuvântul latin *capitus*, care înseamnă „cap“. Literal, *recapitulatio* înseamnă „înzestrarea cu un cap nou“. Desigur, Irineu nu avea în vedere literalmente capul, ca parte superioară a tru-